

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Vasıta ve Çıkma Hâli Eklerinin Nöbetleşmesi Üzerine

On The Substitutions of Instrumental and Ablative Case Suffixes in Türkiye Turkish Dialects

Muhammed Sami Ünal

Arş. Gör. Dr., Binali Yıldırım Üniversitesi

Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Erzincan/Türkiye

e-posta sami.unal@erzincan.edu.tr

orcid 0000-0002-2797-6105

doi 10.54316/dilarastirmalari.1471050

Atıf

Citation

Ünal, Muhammed Sami (2024). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Vasıta ve Çıkma Hâli Eklerinin Nöbetleşmesi Üzerine. *Dil Araştırmaları*, 35: 277-292.

Başvuru

Submitted

19.04.2024

Revizyon

Revised

04.06.2024

Kabul

Accepted

26.07.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two

Öz

Türkiye Türkçesi ağızlarında hâl ekleri, kendi görevlerinin yanında bir başka hâl eki ile nöbetleşerek birbirlerinin görevlerini icra etme noktasında geniş kullanım alanı bulabilirler. Bu görev değişiklikleri Türkçenin çok eski dönemlerinden itibaren örneklenebilmektedir. Türkçenin tarihi dönemlerinde ekin ihtiyacı duyulan anlam genişliğine ulaşamadığı durumlarda ve kimi fiillerin anlam olarak üzerine alabildiği tamlayıcı özelliklerinin günümüze göre farklı olduğu durumlarda görülebilen bu olay, günümüzde ağızlarda iki ekin birbiriyle karşılıklı değişimiyle sistematik ve tek işlevde eklerin birinin tercih edilmesiyle yarı sistematik biçimde görülebilmektedir. İki hâl eki arasındaki görev değişimi bugün ağızlarda birçok farklı temelle açıklanmaktadır. Dil bilgisel bir hata olarak görülmenin yanında fiil ile tamlayıcı ilişkisi boyutuyla ve vurgu temeliyle değerlendirilebildiği gibi birçoğu ses olayı olarak görülebilmektedir. Özellikle vasıta hâli eki ile çıkma hâli ekinin Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki nöbetleşmesi sık görülebilen bir durumdur. İki ekin bu görev değişikliğine imkân vermesi şekil ve anlam olarak birtakım temellerle izah edilebilir bir durumdadır. Türkiye Türkçesi Ağızlarında biri diğerinin alamorfu gibi algılanabilen bu iki ekin ağızlardaki kullanımlarına bakarak aralarındaki irtibat üzerine ses ve anlam temelli birtakım çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hâl ekleri, Hâl Eki Nöbetleşmeleri, Çıkma Hâli, Vasıta Hâli.

referees and confirmed to be free of plagiarism.

ABSTRACT

In Türkiye Turkish dialects, case suffixes demonstrate a wide range of usage by substituting for each other's functions, in addition to serving their own purposes. These functional substitutions can be traced back to ancient times in Turkish linguistic history, particularly evident in cases where a suffix alone cannot adequately convey the required breadth of meaning or where certain verbs exhibit nuances in meaning different from modern usage. The interchangeability of function between various case suffixes is explicated through diverse linguistic phenomena observed in Anatolian dialects. In addition to being perceived as a grammatical error, this structure can be analysed in terms of its relationship with the verb and its complement, as well as on the basis of stress. Many instances can also be regarded as phonetic phenomena. The alternation between the instrumental case suffix and the ablative case suffix is a frequently observed phenomenon in the Türkiye Turkish dialects. This study aims to elucidate phonetic and semantic inferences regarding the relationship between these morphologically related suffixes in Türkiye Turkish dialects.

Keywords: Case suffix, the substitutions of cases suffix, ablative case, instrumental case.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: In the dialects of Türkiye Turkish, case suffixes, in addition to fulfilling their own functions, can be extensively used to interchangeably perform the functions of other case suffixes. These functional shifts can be traced back to the very early periods of the Turkish language. Notably, the interchangeability of the instrumental case suffix and the ablative case suffix is frequently observed in the dialects of Türkiye Turkish. The ability of these two suffixes to allow for such functional shifts can be explained by certain morphological and semantic foundations. In Anatolian dialects, the relationship established by the frequently interchanged instrumental and ablative cases within a sentence is the same complementary relationship between the noun and the verb as in other cases. The frequent interchangeability of these two suffixes in the dialects of Türkiye Turkish has led to the perception of these shifts as phonological phenomena. Besides being considered phonological phenomena, there are also views suggesting that it would be more accurate to explain these shifts with the archaic morphological characteristics, structure, and historical statuses of the suffixes connected to Old Turkish. This study focuses on the observed instances of interchangeability identified from academic corpora on the dialects of Türkiye Turkish.

Research Problem: Researchers have not reached definitive conclusions regarding the reasons for interchangeable usage of the two suffixes. The functional shifts that can be exemplified in every period from the early stages of the Turkish language to the present raise the question of whether these suffixes share common features. This study examines the usage of these two suffixes interchangeably in dialects, questioning the existence of the “casus indefinitus /+n/” suffix, which we hypothesize to be at the origin of both the instrumental and ablative case suffixes. The following questions are addressed:

1. Is the “indefinite cases suffix /+n/” present at the origin of the ablative and instrumental case suffixes, or does it have any influence on their formation?
2. Are there any underlying structural similarities in sentences where these two suffixes are used interchangeably?
3. Could there be other reasons for the interchangeability of these two suffixes?

Literature Review: In this study, sentences exhibiting the interchangeability of the instrumental and ablative case suffixes, identified through academic corpora from various provinces and regions within the borders of the Republic of Turkey, were examined. Interchangeabilities detected by researchers in the analysis sections of the academic corpora on the dialects of Turkish listed in the References section, as well as other examples identified through note-taking from the texts of these studies to find different examples from relevant regions, are presented.

Researchers have suggested that the interchangeable use of case suffixes may be due to phonological phenomena, user errors, commonalities in the archaic structures of the suffixes, hypercorrection, valency, slips of the tongue, or lack of knowledge. In the introduction of our study, all these researches and the provided examples are included.

Methodology: To determine instances where the instrumental and ablative case suffixes interchange functions, examples identified through the general survey model of the descriptive method from studies on the dialects of various provinces in Turkey were examined. The collected data were cataloged and classified, and relevant data according to usage features were included in the study. The observed usages were annotated with the title of the work, page number, and line number in parentheses.

This study focuses on the interchangeability of the instrumental and ablative case suffixes, aiming to address the foundations of the functional shifts in the suffixes and the deep structural features of their usage in the dialects of Turkish. Based on the identified examples, certain inferences regarding the forms and functions of the suffixes were made.

Results: In the dialects of Turkish, the instrumental and ablative case suffixes can be used interchangeably, taking on each other's functions. As seen in examples included in the analysis section, these two suffixes can systematically and frequently assume each other's roles in dialects. The ability for interchangeability from historical periods to contemporary Turkish dialects and dialects provides users with greater expressive capability. The inability to clearly define the functions of the suffixes can be linked to the dynamic, ever-evolving rules of the Turkish language. Beyond the identifiable examples, the potential for dialects to consistently establish this interchangeability can be explained by the shared characteristics of the two suffixes. This commonality, as mentioned in the analysis section, is the indefinite case suffix (casus indefinitus) +n, which provides syntactic activity to the suffixes. It is known that the initial forms of the accusative, genitive, and instrumental cases were shared. The indefinite case suffix +n, which adds syntactic superiority to words and creates more functional expressions and stronger agents, undoubtedly shares the same origin. Our study concludes that the "+den" and "+nen" structures, which interchangeably occur in dialects, have found their present form through this mentioned suffix.

0. Giriş

Hâl ekleri diğer çekim eklerinde olduğu gibi anlam ve görev değişimine müsait eklerdir. Türkçenin belgelenebilen en eski dönemlerinden beri görülen bu görev değişikliği yalnızca hâl ekleriyle sınırlı değildir. Türkçenin tarihî dönemlerinde ekin ihtiyaç duyulan görev genişliğine ulaşamadığı veya kimi fillerin anlam olarak üzerine alabildiği tamlayıcı özelliklerinin günümüze göre farklı olduğu durumlarda görülebilen eklerin birbirinin yerine kullanılması, günümüzde ağızlarda örneklenebilmektedir: “*onnardan her şē para pul* (Buran 1996: 233), *yılanı bölgesini gitmişlē* (Akar 2003: 196), *ormanlān içlendi gaşTıK* (İlker 2017: 1169), *ondan sōna sandīnı saklasın ol lokmaya* (Gülensoy 1988: 142), *Döwlet begendin mi duğduğun işe* (Sağır 1995: 307), *bu üzüm̄da ölü göhüsü geli* (Buran

1997: 86), *hani eirdirij buşarbazarına bāları var* (Yıldız 2021: 276)” Bunun sebebinin ise hâl eklerinin işlevlerinin genişliğinde görmek mümkündür.

Türkçede bir kelimenin bir diğer kelime ile olan ilişkisinde İsmın kendisinin tabi olduğu unsurlarla olan münasebetini (Ergin 2009: 226) hâl ekleri sayesinde ortaya koyabilmekteyiz. Bu münasebetler içerisinde Anadolu ağızlarında birbiriyile sıklıkla nöbetleşen vasıta/araç (instrumental) ve çıkma/uzaklaşma/ayrılma (ablatif) hâllerinin cümle içinde isme kazandırdığı ilişki, diğerlerinden farksız olarak isimle fiil arasındaki tamlayıcı ilişkisidir.

Tüm hâllerde nöbetleşmelerin Türkiye Türkçesi ağızlarında sıklıkla görülebilen bir durum olması ve kimi yapıların tek yönlü görev değişimi nedeniyle tüm bu değişimlerin birer ses olayı olarak görülmesine neden olmuştur. Gülensoy (1988: 80-85), “*o kırk elmasa (=elması), başını (=başına), saklasın o lokmaya (=lokmayı)*” vb. gibi kullanımları eklerin alt başlığı altında farklı şekiller olarak göstererek bu gibi durumların ses değişimi, fiillerin rejimiyle ilgili bir reksiyon veya Rumca gibi eski dillerin etkisi olup olmadığı üzerine bir kesinlik olmadığını belirtir. Gülsevin (2020: 89) ise belirtme hâlinin yönelme hâli yerine kullanılışı hakkında +ag/+eg belirtme hâlinin devamı olmaları, fiillerin rejim değiştirmesi ve ünlü daralması sonucu oluşması şeklinde üç farklı görüş olduğunu belirterek Uşak ili ağızlarındaki kullanımların üçüncü görüşe yani ses olayına daha yakın olduğunu belirtir. Caferoğlu (1967: 1-2) farklı kullanımlarla ölçünlü Türkiye Türkçesinden uzaklaşan yapıları *mef’ul hatası* olarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelerin yanında nöbetleşmeye giren eklerin Eski Türkçe ile bağlantılı arkaik şekil ve özellikleri, yapısı ve tarihi durumları ile nöbetleşmelerin açıklanmasının daha doğru olacağı sonucuna ulaşan görüşler de vardır (Korkmaz, 1995: 222-231; Buran, 2008: 90-91; Gülsevin 2020: 89, Özek ve Sağlam 2016: 17). Karahan (2015: 6-7), ağızlardan *dolmu, çöbu, köftü, sulu-, ovu, pardi, hōlü* (Aydın; Korkmaz 1956: 35, 37, 40, 46, 539); *hastı, tahtı, dolmu, çorbu, süpürğü, heybi, bölü* (Denizli; Tok 2002: 49, 50, 51, 55); *annı- “anla-”, ellisi di “ellisi de”, görüsü* (İzmir; Korkmaz 1956: 43, mt. 22); *o du 35, kını, ortı* (Kütahya; Gülensoy 1988: 35, 37); *ölü “öyle”, yazmı* (Manisa; Korkmaz 1956: 40, 45); *yazmı, başkı, dolmu* (Muğla; Akar 2013: 23, 24); *geci, bölü* (Uşak; Gülsevin 2002: 31) örneklerini vererek yönelme ve belirtme hâllerinin birbiriyile nöbetleşmesinde ilk basamak olarak ağızların fonetik eğilimini yansıttığını ikinci basamağının ise birinci değişmeye tepki bir hypercorrection (aşırı düzeltim) olayı olduğunu belirtir. İlker ise zihinsel tasavvurla birbiri ardına kodlanabilen fiillerde (*Oğlan seni sevdim/Oğlan sana yandım*), en az iki tamlayıcıya ihtiyaç duyan fiillerde (*yaşını adama söylemek/yaşına söylemek*), insan-nesne ilişkisinin çoğalmasi ile fiil tamlayıcılarının doğal olarak çoğalmasi durumlarında, “aç-, al-, at-, bağla-, dök-, götür-, koy- sor-, sür-, ver-” gibi anlam genişlemesi ve değişmesine uğrayan fiillerde görülebileceği şeklinde dört sebep sıralar (2017: 316-319).

Kahraman, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları* adlı çalışmasında kendi işlevinden kayarak başka bir durum eki işlevini yüklenen durum ekleriyle çekime girmiş tamlayıcıları alan fiiller bahsinde “*ders çalış, oda güneş dolar, keçiyolunu kaydım, gözlerinden öpmüştü*” örneklerini vererek

buradaki fiillerin ihtiyaç duyduğu durum ekini almadıkları için anlatımda eksiklik olduğunu belirtir (1996: 418). Bu şekildeki tamlayıcıların durumlarını “iğreti durum” olarak adlandırır ve sırasıyla “iğreti tamlayıcı/alması gereken tamlayıcı” şeklinde bir sıralamayla +i ağla-/ +e ağla-, +i atla-/ +den atla-, Ø dol-/ +le dol-, +e gez-/ +de gez-, +den doy-/ +le doy-, +den yakala/ +e yakala-, +i yaşa-/ +de yaşa- örnekleri gibi 56 fiil örneği verir (Kahraman 1996: 418-419).

Sarıca, belirtme ve yönelme nöbetleşmesini bir karışma olarak niteler ve sebep olarak “Fonetik sebepler, dilin ortaya çıkışında nesnelere algılanışı ile kültürel değişimler nedeniyle değişen durumlar, komşu dillerle etkileşimler, çevirilerde kaynak dilin ağırlık kazanması, fiillerin anlam değişikliklerine uğraması, şiirde kafiye ve ölçüden kaynaklanan durumlar, dil sürçmeleri, yetkin bir dilbilgisine sahip olamama, özensiz kullanımları sıralar (2006: 2017). Morfosentaktik açıdan incelediği üç fiil (bin-, söv-, başla-) üzerine yorumlarda bulunan Erdem ise bu fiillerin biçimbirimsel işaretlenmesinin Modern Türkçe ile karşılaştırdığında birebir örtüşmediği, bazen fiillerin hangi durum ekiyle donatılacağını tahmin etmenin zor olabildiğini ve tarihsel açıdan bu süreçlerin doğal olduğunu belirtir (2015: 182-183).

Hâl eki nöbetleşmesinin tarihinin çok eskiye dayandığı bilinmektedir. Alan; Yenisey ve Kırgızistan Yazıtlarında yönelme hâlinin bulunma, ayrılma, ilgi ve yalın hâllerle nöbetleştiği; *üç yétmış yaşımka adrılıtm* “Altmış üç yaşımda öldüm”, *egök katun yerimke adrılıtm* “Uyuk (ve) Katun (ırmaklarının suladığı) yerimden ayrıldım”, *ben teñri élimke élçisi ertim* “Ben kutlu (aziz) yurdumun elçisi idim” gibi örnekleri dikkatlere sunar (2019: 123-130). Yine ölçünlü dilden uzaklaşan kullanımlarında ve çağdaş lehçelerden kimi örneklerin Türkiye Türkçesine aktarımında görülen değişimler; nöbetleşmelerin bir hata, sürçme, yetkin bilgi yoksunluğu veya bir ses olayından öte, eklerin derin yapılarından kaynaklandığını göstermektedir. Nitekim Demirci’nin (2007: 126-139), Ural dilleri ve Moğolcadaki nöbetleşme örneklerinin yanında Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait verdiği örnekler, konunun basit bir noktadan kaynaklanmadığını yine çağdaş Türk lehçelerinden yaptığı alıntılar bugünkü kapsam genişliğini gösterir.

Ertane Baydar’ın (2009: 25-35) Kırım Tatar Türkçesinden fiil-tamlayıcı ilişkisini göstermek için Türkiye Türkçesine yaptığı aktarımlarda hâl eklerinin bir lehçeden diğerine ne kadar büyük bir değişkenlik gösterebildiğini, fiillerin anlam özelliklerinin kendine bağlanan tamlayıcılara getirdiği eklerle bugünkü ölçünlü Türkiye Türkçesinden farklı ifade kabiliyetlerini ortaya koyabildiğini görmek mümkündür. Bu durumda Ertane Baydar “Bir lehçedeki bir fiilin istediği tamlayıcı ile başka bir lehçede aynı fiilin aynı anlam ve görevde kullanılırken istediği tamlayıcı, farklı hâl ekleri taşıyabilmektedir. Ek değişikliği ögenin adını değiştirecek midir? Bu, tartışılması gereken önemli bir problemidir.” (2009: 32) diyerek lehçeler arasındaki değişkenliğe işaret eder. Uğurlu da “Türk Lehçelerinin aktarımında Valenz Sözlüklerin Önemi” adlı çalışmasında Türk lehçelerinin farklılıkları arasında *fiil tabanının istemi* “Valenz” konusuna ayrıca değinir ve bitimli veya bitimsiz bir dil birliğinin merkezindeki fiil tabanlarının gereklilik derecesine göre anlam yönünden boşluklar açtığını bu boşlukların ise

tamlayıcılarla doldurulduğunu belirtir (2001: 201). Ayrıca çalışmada, farklı Türk lehçelerinden alınan *meşâdün küs-/ormana küs-*, *diline düşün-/dilini anla-*, *kıza evlen-/kızla evlen-* *adamge tol-/adamla dol-*, *Bakanas özenin yayla-/Bakanas Irmağında yayla-*, *üygö tüne-/evde gecele-* gibi örnekler verilerek lehçelerdeki fiillerin istem farklılıkları ortaya konmuştur (Uğurlu 2001: 202-205). Bugünkü Türk lehçelerinde görülebilen bu farklılıklara, Oğuz boylarının büyük çoğunluğunun yerleştiği bilinen Anadolu'da (Korkmaz 1976: 152; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 26-28) sıklıkla rastlanabilmektedir. Bu doğal nöbetleşmenin kaynağının ise araştırmacıların çoğunun hemfikir olduğu üzere gerek eklerin gerek tamlayıcıları istem durumuna göre tercih edebilen fiillerin tarihî derinliklerinde aranması gerekir.

Nöbetleşmeler üzerine tüm araştırmacıların değerlendirmelerinde birçok görüşe yer vererek kesin kural ve sebepler veremediğini, bilimsel bir kesinlik ortaya konmadığını söylemek mümkündür. En eski dönemlerden günümüze örneklenebilen bu görev değişimleri, eklerin birbiriyle olan münasebeti göz önüne alındığında ortak noktalara sahip olduklarını düşündürmektedir. Yani günümüzde farklı görev tanımları oluşturulan hâl eklerinin dilde şu anki görev tanımlarına ulaşmadan çok önce birbirlerini tamamlar nitelikte bir gelişim seyri geçirdikleri yahut ortak bir köken geçmişine sahip oldukları fikrini uygun kılmaktadır. Nitekim bugün ağızlardaki bu nöbetleşmelere veya yazı dilinin ilk örneklerinden bu yana görülen görev değişimine bu denli olanak tanınmasının başka bir temelde izahı bizce zordur. Eldeki çalışmada bu görev değişiminin temelleri ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımların derin yapılarında yer alan özelliklerine değinmek üzere vasıta ile çıkma hâli eklerinin birbiriyle nöbetleşmesi üzerinde durularak eklerin şekil ve işlevlerine yönelik kimi çıkarımlarda bulunulacaktır. Vasıta hâli ile çıkma hâli eklerinin birbiriyle görev değişiminde bulunduğu kullanımları belirlemek için Türkiye'deki illerin ağızları üzerine yapılan çalışmalardan betimsel yöntemin genel tarama modeliyle tespit edilebilen örnekler incelenmiş, elde edilen veriler fişlenerek tasnif edilmiş, kullanım özelliklerine göre konuyla ilgili veriler çalışmaya dâhil edilmiştir. Tanıklanan kullanımların yanında yay ayrıç içinde alındığı eser adı ve sayfa numarası ile satır numarası verilmiştir.

1. Türkiye Türkçesi Ağızlarında Görülen Vasıta ve Çıkma Hâli Eki Nöbetleşmeleri

Türkiye Türkçesi ağızlarında vasıta/araç (instrumental) ve çıkma/uzaklaşma/ayırılma (ablatif) hâl eklerinin nöbetleştiği kullanımlarla sıklıkla karşılaşılabilir. Cümlede bu eklerin isme kazandırdığı görev; belirtme, yönelme ve bulunma hâli eklerinden farksız olarak isimle fiil arasındaki ilişkisidir.

1.1.Vasıta Hâli Eki Yerine Çıkma Hâli Eki Kullanımı

Buran'ın (1997) Keban, Baskil ve Ağın'dan derlediği metinlerde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

*ğardaş sen buraya bacağızsuz **atdan** mı geldin?* (Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları, 176/24)

*ğardaş sen buraya üç bacağılı **atTan** mi geldin?* (Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları, 176/21)

İki örnekte de vasıta/araç ilgisi kurmak için çıkma hâli eki kullanılmıştır. Aynı yöreden alınan aşağıdaki örnekte ise isme durum zarfı görevi vasıta hâli eki yerine çıkma hâli ekiyle kazandırılmıştır:

*neyse **zordan** çıhardılar kürsüye.* (Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları, 177/4)

Buran, yukarıdaki eserinde vasıta hâli ekinin şekil değişmesine uğrayarak *+dan* şeklini aldığı söylemiş ve *zordan* “*zorla*” örneğini vermiştir (Buran, 1997: s. 61).

Gemalmaz'dan (1978: 213) tespit edilen kullanım ise şu şekildedir:

ğağni arabalarımızdan meşğul oluruz (Erzurum İli Ağızları, 213/25)

Gemalmaz, (1978: 273-291) çalışmasında bu gibi kullanımlara yer vermemiştir. Yalnızca Yukarı Aras ağızlarının güney kesiminde bazen bulunma hâli ekinin ayrılma hâli yerine kullanıldığını belirterek “*elde (elden), esgide (esgiden), haşda (hacdan)*” vb. örneklerini verir (Gemalmaz 1978: 286).

Sağır'ın (1995: 250) Erzincan'dan derlediği metinlerde ve metin dışı, yüz yüze konuşmalarda tespit edebildiğimiz örnekler:

***benden** gelen arhadaşların hepsinne çay yap* (Erzincan ve Yöresi Ağızları, 250/11)

Sağır (1995: 140-145) yukarıdaki çalışmasının hâl ekleri bahsinde bu tarz kullanımlara değinmemiştir.

***benden** gelecehsiz* (Erzincan, Merkez, Metin dışı, yüz yüze konuşma, A. Akkaş)

***kiminden** gidecük* (Erzincan Üzümlü, Metin dışı, yüz yüze konuşma, Y. Yeniçeri)

***babamdan** gonusmıyuh* (Erzincan Merkez, Metin dışı, yüz yüze konuşma, M. Kanbur)

Örneklerin tümünde birliktelik ilgisi vasıta hâli eki yerine kullanılan çıkma hâli eki ile kurulmuştur. Yine Urfa'dan (Özçelik 1997) tespit edilen bu kullanımda ise birliktelik anlamı çıkma hâli eki ile sağlanır:

*O kadın da **köleden** yatı* (Urfa Merkez Ağzı, 251/96)

***Geliniden** aray iyı mı* (Urfa Merkez Ağzı, 191/72)

Urfa'da edatlara bağlanan isim unsurlarında görülen kullanım ise şu şekildedir:

*gece **damaddan** beraber* (Urfa Merkez Ağzı, 199/177)

Yine Urfa'daki bir diğer kullanım ise araç anlamı katmaktadır:

istersen kaşıhtan ye. (Urfa Merkez Ağzı, 207/102)

Özçelik, yukarıdaki çalışmasında vasıta hâli ekinin benzeşme ya da farklılaşma yoluyla “+nAn” ve +DAn” şekline girmiş alternanslarının olduğunu belirterek “damattan (damatla), ekmekten (ekmekle), malidan (malınla)” gibi örnekler verir (Özçelik 1997: 81).

Manisa yöresindeki bu kullanımda (İlker 2017: 997) ise durum zarfı, vasıta hâli eki yerine çıkma hâli eklidir.

istiyölâ allahuñ emirinden (Manisa Ağızları, 997/38)

İlker, çalışmasının hâl eklerinin birbiriyle değişmesi bölümünde “çıkma yerine vasıtanın kullanılması” başlığı altında aynı örneği verir (İlker 2017: 320).

Balıkesir'den (Mutlu 2022) tespit edilen kullanımlarda araç ve birliktelik anlamları çıkma hâli eki ile verilebilmektedir:

arabadan geliniyu (Balıkesir İli Ağızları, 505/137)

ganı sudan yurla (Balıkesir İli Ağızları, 504/112)

gızdan olan gesin hemen (Balıkesir İli Ağızları, 504/114)

Mutlu, çalışmasında ayrılma hâli ekinin vasıta hâli ekinin yerine kullanıldığını ve bu durumun İvrindi ilçesine bağlı Manav köylerinde görüldüğünü belirterek yukarıdaki örneklere ek olarak beygir+den (beygirle) aT+dan (atla), candan (canla) örneklerini verir (Mutlu 2022: 237).

Bitlis'te görüle *-nan* yerine *-dan* kullanımlarında Zülfikar ek için zarf görevindedir, der (2021: 140) Örnekler şu şekildedir:

Pıncı avucundan getirdi (Bitlis Halk Ağzı ve Kültürü, s. 140)

İnciri torbasidan getirdi (Bitlis Halk Ağzı ve Kültürü, s. 140)

Gözümdan gördüm (Bitlis Halk Ağzı ve Kültürü, s. 140)

Adıyaman-Merkez, Kâhta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı, Suluova Ağızları ve Bayburt Demirözü İlçesi Ağzından alınan aşağıdaki üç örnekte ise vasıta grubu çıkma hâli eki ile kurulmuştur:

gıncadan dolı (Günay 141: 53) [kınayla dolu]

daşdan örgülü (Pekacar 191: 152) [taşla örgülü]

Taşdan örtüli (Kabadayı 171: 185) [taşla örtülü]

Bu araştırmacılar içinde Günay, vasıta eki içerisinde “-dan /-den, -Tan/-Ten” şeklini de vererek bölgemiz ağzında vasıta eki yerine kullanılmaktadır, la+n şeklinde yer alan l'nin -d/-t ünsüzüne dönüşmesiyle ortaya çıkan şeklidir, der ve “zordan, ayahTan, sabahdan gaynandan, gözümden” örneklerini verir (Günay 2008: 95). Diğer iki araştırmacıda bu tarz kullanımlara yer verilmemiştir.

Tüm bu kullanımlarda ekin vasıta hâli işlevi nöbetleşme açıkça görülebilmektedir. Keban, Baskil ve Ağın yöresinden alınan “atTan” ve Urfa’da görülen “damaddan” örneklerinde kelime sonundaki *t/d* ünsüzlerinin eke etkisinden kesin olarak bahsedebilmek için yöre ağzlarında tüm *-t* ile biten kelimelerin eklere bu yönde etki etmesi gibi genel bir benzeşme ilkesi olması gerekir. Ne var ki yörelerde bu şekilde genelleme yapılabilecek bir ses olayından söz etmek zordur. Bu örnekler bir benzeşme için yeterli görülse bile tespit edilen diğer kullanımlarda ağız özelliği ve kelime sonundaki sesin yapısı bakımından “-nen” kullanımı daha kolay söyleme imkânı sunduğu hâlde “-den” tercihi açık şekilde görülebilmektedir.

1.2. Çıkma Hâli Eki Yerine Vasıta Hâli Eki Kullanımı

Ağzılarda “ile” edatından eklenerek vasıta hâli olarak kullanılan *-len*, ve *-nAn* ekleri aşağıda tespit edildikleri kullanımlarda çıkma hâli eki yerine kullanılmıştır.

Kütahya yöresinde (Gülensoy 1988: 183) “sonra” edatına bağlanan fiilimsi grubu *-DAn* eki yerine *-nAn* eki almıştır:

bırāP gāşadinen soñura urus_unan bizim aramızda iran toprā va (Kütahya ve Yöresi Ağzıları, 183/5)

Aynı yörede bir başka örnekte edata bağlanan ifade zaman bildirmektedir. Ek bu sefer *-lan* olarak gelmiştir:

señ ne zut gidiyoñ baña āşamlan berli (KüYA, 226/53)

Gülensoy, bu çalışmasında “ayrılma hâli” başlığı altında ekin biçimleri arasında *-lan* ve *-nān* eklerini de alt başlık olarak göstererek yukarıdaki iki örneğe ek olarak “*aldīnan sōna*” örneğini verir (1988: 83).

Malatya yöresinde (Gülseren 2021: 348) tespit edilen kullanımda ise fiilimsi grubu edata *-nAn* eki ile bağlanmıştır:

seni oruya goyduğumunan beri eyi omluyu (MalĀA, 348/24)

Aynı yörede (Gülseren, 2021, s. 340) tespit edilen bir diğer kullanımda ek *-en* şeklindedir:

erikenen¹ gelini ata bindirirdih (Malatya İli Ağzıları, 340/27)

Gülseren bu çalışmasında “ayrılma hâli eki” başlığı altında *+nen* ve *+en* şekillerini de verir ve “*bennen/benden, gülümsemesinen*” *gülümsemesinden, erikenen/erkenden*” örneklerini verir (2021: 130).

Arpaçay (Olçay vd. 1998) yöresinden alınan bir kullanımda edata bağlanan zamire gelen ek, *-nen* şeklindedir:

İndi bunan sora yerışdim geme (Arpaçay Köylerinden Derlemeler, 89/25)

Kars yöresinden (Ercilasun 1983) tespit edebildiğimiz kullanımlar:

ağlım başımnan geş- (Kars İli Ağzıları, 165/19)

¹ er-(i)-ken:erken

gel saña **kimmen** haber vërim (Kars İli ağızları, 314/18)

Erzincan'dan (Sağır 1995: 300) tespit edebildiğimiz örnek ise şu şekildedir:

halallıg aldudı hep bir birimiznen (Erzincan ve Yöresi Ağızları, 300/27)

Sağır (1995: 140-145) yukarıdaki çalışmasının hâl ekleri bahsinde bu gibi kullanımlara değinmemiştir.

Osmaniye Tatar Ağızında (Özkan 1997: 90) görülen kullanım:

isimi hatırımnan çığa yav. (Osmaniye Tatar Ağızı, 90/76)

Özkan, bu çalışmasında “uzaklaşma hâli” başlığı altında ekin *-nan*, *-nen* şeklini de gösterir ve yukarıdaki örnekten başka “*artin-nan*, *harman-nan*, *ahşam-nan*, *ülgen-nen*, *an-nan*” örneklerini verir (1997: 39).

Van'ın Küresin ilçesinde (Bulak 2015: 190) görülen bir nöbetleşmede vasita hâli *-ne* şekliyle kullanılmaktadır:

sütnë yoğürtna tendürne hamurne habile qonışırık (Van Küresin Ağızı, 190/130)

Bulak, bu çalışmasında “çıkma hâli eki” başlığı altında vasita hâli ekinin çıkma hâli eki yerine kullanıldığı yukarıdaki aynı örneği vererek ünsüz aykırılışması neticesinde *+na/+ne* şeklini aldığını belirtir (2015: 81).

2. Çıkma ve Vasita Hâli Eklerinin Yapısı ve Nöbetleşmenin Temeli

Türkiye Türkçesi ağızlarından tespit edilen ve ölçünlü Türkçeden uzaklaşmış bu kullanımların aynı yörede çıkma yerine vasita, vasita yerine çıkma şeklinde yani iki yönlü de olabilecek şekilde görev değişikliği yapabildiği görülebilmektedir. Araştırmacıların hâl eki nöbetleşmelerinin sebebi üzerine yaptığı ve *Giriş* kısmında belirtilen açıklamalarda görüldüğü üzere nöbetleşmelerin temelinde eklerin yapısıyla ilgili kimi belirsiz durumlar mevcuttur. Birbiri yerine kullanılabilen bu iki ekin henüz elimizde yazılı malzemesi olamayan daha eski kullanımlarında bir ortaklık olduğunu düşündürmektedir. Çünkü ağızlar yazı diline kıyasla geçmişe dönük daha çok detay içerebilmektedir.

Karahan, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eş Sesli(leşen) Ekler: {+DAn} Ayrılma ve Vasita Hâli Eki” adlı çalışmasında +DAn ekini, Adıyaman, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Tunceli, Şanlıurfa, Malatya-Akçadağ, Gaziantep, Kilis, Hatay'ın Altınözü, Yayladağı ve Samandağı ilçeleri ağızlarına özgü, vasita ve bağlama eki olarak belirtir ve ekin {+IA} > {+IAN} > {+nAn} > {+DAn} değişme basamaklarının son şekli olduğunu söyler ve *bagdan* (*bağla*), *benden* (*benimle*), *davıldan* (*davulla*), *çatallardan* (*çatallarla*), *nişanlıdan* (*nişanlıyla*) *yağdan* (*yağla*), *kaşuğdan* (*kaşıkla*), *lëreden* (*lirayla*), *ayahtan* (*ayakla*), *çalğıdan* (*çalğıyla*) gibi örnekler verir (2016: 2-5).

Ünal, üçüncü tekil şahıs iyelik eki ve pronominal /N/ sesinin kökeni üzerine yaptığı çalışmasının sonuç kısmında tarihî devirlerde ve günümüzde tıpkı çıkma ve vasita hâli ekinde olduğu gibi sık nöbetleşebilen eklerden olan Proto-Türkçe

ilgi durum eki +(X)n ekinin; pronominal /N/ sesiyle aynı ses olduğu, belirtme hâl eki +nI, ve araç durum eki +(X)n~ +(I)n eklerinin ise bunlardan farklı ekler olmadığı sonucuna ulaşır (2019: 63-64). Tarihî devirlerde nöbetleşebilen bu eklerin ortak bir kökten gelmesine benzer şekilde bugün ağızlarda nöbetleşebilen -IA > -IAn > -nAn gelişim seyrini takip eden vasıta ve -DA+n çıkma hâli eklerinin ortak bir noktaya dayandığı yahut bu iki ekin ortak bir özellik taşıdığı söylenebilir. Bu özellik ise bize göre iki ekin de sonunda yer alan /n/ sesidir.

Tarihî dönemde +^on şeklinde olduğu bilinen vasıta hâli ekinin Çağatay'ın *yıl-ın ay-ın turkaru ev bark içinde/yıllar ve aylarca daima ev bark içinde* örneği ile belirttiği üzere zamanla ismin nominatif/yalın hâli olarak kabul edilebilmesi (1943: 96) bugün ağızlarda yer alan aykırı kullanımlarda -nen şekliyle var olmasına, aynı çalışmada verilen diğer örnekte ise çıkma hâli eki ile ortaklığına (*okın yürekimke ursukmuş teg sıkıurmin emgek-in okla yüreğime vurulmuş gibi ıstıraptan sıkılıyorum*) bir dayanak kabul edilebilir. Şöyle ki eklerin gerek vurgu gerek ağız özellikleri doğrultusunda sürekli genişleme eğiliminde olması, tarihî devirlerde birçok ekin kaynağında yer alan bu eki genişleterek bugün ağızlardaki formuyla işler bir hâle getirmiştir. Dil, gelişim seyri içerisinde ölü bir konuma getirerek yalın hâlden ayırt edilemeyen bir eki, yeniden canlandırmak için ek yığılmasıyla yeniden işlerlik kazandırabilmekte yahut ekin en eski şeklini işler hâle getirebilmektedir.

Bu gibi eklerde kalıplaşma ve yapıların birbiriyle genişlemesinin Türkiye Türkçesi ağızlarında zamirlerde yoğunlukla görünür olması da yine Korkmaz'ın belirttiği gibi zamirlerin yapım ekleriyle genişleme kabiliyetinin olmamasından, isim çekim ekleri ile kalıplaşmasının daha kolay olmasından (2018: 12) kaynaklanır.

Ağızlardan alınan örneklerde aşağıdaki ifadelerin söz dizimsel bir olgunluğa eriştiği görülebilir:

*Peki dedi, sabah-nan gel götür
erikenen² gelini ata bindirirdih*

Örneklere eklerin çıkarılarak kullanımıyla “*sabah götür/sabahnan götür – erken ata bindir/erkenden ata bindir*” arasında konuşurun tercihiyle gelişen bir söylem farkı olduğu, “sabah” kavramına bir sınırlama getirildiği söylenebilir. “Sabah” gibi geniş bir zaman dilimi, -nan eki ile sınırlandırılmış ve “başlangıç” bildirmiştir. İkinci örnekte de buna benzer bir derinlik söz konusudur.

“*halallığ alduğ hep bir birimiz-nen*” örneğinde ise hâl eki gelen ifade, söz dizimsel bir derinlik elde etmektedir. İş yapacak olan kişi, eylemi hâl ekinin geldiği ifade olmaksızın gerçekleştiremez. “*birbirimiznen helallık al-*” ifadesinde eyleyici, vasıta hâli eki alan ifade ile cümledeki eylemi karşılayabilmektedir. Yani derin yapıda ikincil bir eyleyici söz konusudur. “*sabahnan gel-*” ifadesinde eyleyicinin eylemi başlatacağı zaman dilimi, derin yapıda belirlendiği gibi

² er-(i)-ken-en: erkenden

“birbirimiznen helallik al-” ifadesinde derin yapıda ikincil bir özne belirlenmektedir.

“İndi **bunan** sora yerişdim” örneğinde edata bağlanma şeklinde de üstteki durum söz konusudur. Cümlede bildirilen eylemi hayata geçirecek kişi söz dizimsel olarak bağımlıdır. Cümlede *erişme* eylemi, “bu” diye işaret edilen şeyin meydana gelmesi ile gerçekleşebilir. Eyleyici yahut özne cümlede ikincil olarak bir özneyle beraber var olabilmektedir.

Çıkma hâlinde de vasıta hâlinde olduğu gibi bir ek yığılması sezilebilmektedir. Korkmaz ayrılma hâli ekleri bahsinde Eski Türkçede +tın/+tin ekinin gerçek bir yön gösterme eki olarak kabul edildiğini belirtir ve *öntün* (önde=doğu), *kidin* (batı, batıda), *yirtin* (kuzey, kuzeyde), *birtin* (güney, güneyde), *içtin* (içte, içerde), *iltin* (önde) örneklerini vererek Eski Türkçeden sonraki devirlerde bu ekin zaman zarfları oluşturacak şekilde kaynaşmaya uğradığını gösterir (2018: 14-15). Ekin şimdiki +*dan*’lı yapısı ile o dönemki +*tin*’lı yapılarının çıkış noktası olarak farklı olduğunu söylemek mümkündür. +*tin*’lı eski yapıyı Eraslan, Sinor’un +*tı* zarf ekiyle +*n* vasıta hâlinin birleşmesi şeklinde açıkladığını belirtir ve çıkma hâli ekinin isimden isim yapma eki +*dın* ile bulunma hâli ekinin karışmasıyla oluştuğunu söyler (1999: 381-385). Ancak +*tin*’lı kullanımların işlevlerinin günümüzden farklı olduğu göz önüne alındığında Eski Türkçede zarf yapan +*ti* eki³ (Ünal ve Baydar, 2021: 31) ile vasıta hâlinin ağızlardaki +*nen*’li yapısını oluşturan ve Poppe’nin kelimenin nominatif yapısında gösterdiği “*n*” söz dizimsel özne (syntactic subjecy) yapan “tanımsız durum” (casus indefinitus) (1987: 186) ile kaynaşmayla oluşur. Her ne kadar Poppe, bir diğer çalışmasında +*dan* ekinin bulunma hâli ekinin vasıta hâli ekiyle genişleyerek oluştuğunu (1925: 409-427) belirtmiş olsa da nominatif/yalın hâldeki kelimelere cümlede söz dizimsel özne olarak faaliyet alanı kazandırabilen *tanımsız durum eki +n*’nin zarf yapan bir eke o günkü formundan daha üstün bir işlev kazandırması daha muhtemeldir. Bugün ağızlardaki içerisinde fosilleşmiş yönelme hâli taşıdığı hissedilen +*nen*’li kullanımların işlev ve anlam açısından bahsi geçen “*tanımsız durum eki +n*” ile genişlediğini düşünebildiğimiz gibi +*den* çıkma hâli ekli kullanımların da içerisinde fosilleşmiş bir +*de* yapısı bulundurduğu ve güncel formunu *casus indefinitus/tanımsız durum eki* ile kaynaşarak oluşturduğu söylenebilir. Nitekim Karahan da Batı Türkçesinde ayrılma hâli eki olan -*DAn* da, ayrılma işlevli -*DA*’nın -*n* ile genişlemiş şekli olmalıdır, der (2012: 227). Özek ve Sağlam da +*DAn* çıkma hâli eki +*Da* bulunma hâli eki ve +*n* vasıta hâli eklerinden oluştuğunu belirtir (2014: 17). Yine Serebrennikov ve Gadjeva, hareketin sonunu bildiren (*ablatif*) -*tan*//*-ten* ekli biçimde -*ta*//*-da*’ya eklenmiş bir -*n* ögesi olabileceğini söyler (2018: 82).

Ağızlarda görülen bu nöbetleşmenin ve iki ekin söz dizimde anlama kattığı etkinin birbirine paralel oluşunun yapı olarak içerdiği ortak nokta, iki ekin de mevcut

³ Eski Türkçede “edgüti, kadıgdı, amtı” (KT/Güney 2-3) gibi ifadelerde örneklenebilen zarf eki. Ramstedt’in bu eki vasıta eki olarak tanımladığı aktarılmaktadır, yani ona göre ayrılma hâli, iki vasıta ekinin kalıplaşması ile oluşur. (Martti Räsänen, *Materialen zur Morphologie der Türkischen Sprachen*, (Helsinki: yby, 1957) 62.

formunu bulduran sondaki *tanımsız durum eki +n* kabul edilebilir. Karahanlı Türkçesinde *Kutadgu Bilig*'de yer alan “*tatıg bardı andın yayı boldı kış*” (Arat 1947: 51) ifadesinde, Memlük Kıpçak Türkçesinde Hayyan'da görülen “*andan* (ondan sonra)” (Caferoğlu 1931: 110) ifadesinde ve Eski Anadolu Türkçesinde *Marzubân-Nâme*'de yer alan “*cehlin halka bildürem andan kanın dökem.*” (Korkmaz 2017: 198) cümlesindeki edatsız kullanımın bugün ağızlarda görülebilen “*andan*” yapılarıyla aynı görevi ifa edebilmesini ekin sonunda yer alan bu özelliğe bağlamak mümkündür:

Gelsin andan konuşalım,

Ahura gêt, andan ders çalış.

O konuşsun, andan ben söze başlarım (Erzincan Üzümlü, yüz yüze konuşma, H. Ünal).

Ölçünlü dilden uzaklaşan bu kullanımlarda asırlar önceki işlevi görmek mümkündür. Ekin kendi formunda yer alan *+n* yapısı kelimenin edat olmaksızın söz diziminde edat işlevini görebilmesini, cümlede aktif görevde bulunabilmesini sağlamaktadır. Yine Eski Anadolu Türkçesinde Gülsevin'in (1997: 71) vasıta hâli yerine kullanılan ekler bahsinde verdiği “*orada cebrâ'ilden gönderür hun*” (EMŞer.127) örneğindeki nöbetleşme bugün ağızlardaki kullanımla birebir aynıdır. Buradaki işleve benzer kullanımları ağızlarda açıkça görebilmekteyiz:

“*istersen kaşıhtan ye*” (*kaşık olmaksızın yeme işlemi olmaz.*)

“*ğardaş sen buraya bacaşsuz atdan mı geldin?*” (gelme eylemi insanla beraber atı da kapsar.)

“*gağni arabalarımızdan meşgul oluruz*” (meşgul olan, kişi iken meşgul olunan eylemin muhatabı olarak *kağni arabasıdır.*)

“*arabadan geliniyu*” (gelme eylemi sürücüyü aktif kıldığı gibi *arabayı* da aktif kılar.)

“*istiyölā allahñ emirinden*” (isteme işi *Allah'ın emri* olmaksızın geçersiz/yok hükmündedir.)

Cümlelerde vasıta hâli eki görevindeki tüm çıkma hâli ekleri, cümledeki eyleyici/öznenin yanında derin yapıda ikincil bir özneyi işaret eder ve belirginleştirir; yani “*bacaşsuz atdan gel-*” ifadesi, *kişiyle birlikte atın* da gelmesini anlatır. Yukarıda vasıta hâli ekli kullanımlarda görülen durumun aynısı burada da mevcuttur. Poppe'nin (1987: 186) pronominal hâllerde kelimeye söz dizimsel özne işlevi kattığını bildirdiği *tanımsız durum eki /+n/*, çıkma ve vasıta hâllerinin mevcut formunu bulmasında temel noktada yer alır. Ağızlardaki kullanım geçirgenliğinin ve nöbetleşme imkânının bu kadar fazla olmasının temelinde iki ekte de yer alan *tanımsız durum eki +n* vardır. Kullanıcının tercihi göre ek, yönelme yahut bulunma hâllerinden biri ile kullanılarak aynı görevi ifa edebilmektedir. Tıpkı Önler'in vasıta hâli eki için *+Xn* yahut *+IA* tercihinin yazarın ya da şairin ağız özelliğine bağlı bir tercih olarak belirttiği (2010: 154) gibi *+dan* yahut *+nan* tercihi kullanıcının inisiyatifinde olabilmektedir. Nitekim bu tercih durumu Eski Anadolu Türkçesinden beri örneklenebilmekte; vasıta hâli ve çıkma hâli eklerinin hangisi tercih edilirse edilsin aynı anlamı verdiği görülebilmektedir (Gülsevin 1997: 71): *bu gez aysuzdan güler yūsuf nebî* (ŞH.Yus.1,10).

3. Sonuç

Türkiye Türkçesi ağızlarında çıkma ve vasıta hâlleri birbiriyle sıklıkla nöbetleşebilmektedir. Araştırmacıların bir kısmının ses olayı, ağız özelliği, yetkin bilgi yoksunluğu gibi görebildiği bu durumlar diğer birçok araştırmacının hemfikir olduğu gibi eklerin yapısında yer alan ve işlevde içerdiği ortaklıklar neticesinde meydana gelmektedir.

Tarihi dönemlerden bugünkü çağdaş lehçelere ve ağızlara kadar geniş bir nöbetleşme imkânı sunulması kullanıcıya daha geniş ifade kabiliyeti kazandırmaktadır. Eklerin görev tanımının net olarak çizilememesinin nedenini de sürekli kendini yenileyen dinamik bir sistem içerisinde oluşan Türk dili kurallarına bağlamak mümkündür.

Bugün Türkiye Türkçesi ağızları aynı yörede vasıta hâli yerine çıkma hâli, çıkma hâli yerine vasıta hâli eki tercihi karşılıklı olarak değişerek sistemli bir nöbetleşmeyi ortaya koyabildiği gibi sadece birinin yoğunlukla tercih edilebildiği düzensiz bir nöbetleşmeyi de örnekleyebilmektedir. Tespit edilebilen örnekler dışında yörelerin ağız özelliği bakımından her durumda bu nöbetleşmeyi kurabilecek potansiyele sahip olması iki ekte yer alan ortak özellikle açıklanabilir. Bu ortaklık ise yukarıda da belirtildiği gibi eklerin sonunda onlara söz dizimsel bir aktiflik sağlayan *tanımsız durum eki (casus indefinitus) +n'*dir.

Proto-Türkçede var olduğu düşünülen arkaik bir /N/ sesinin bugün belirtme, ilgi, vasıta hâllerinin ilk şekli olduğu belirtilmektedir. İşlev olarak kelimeye geldiğinde onlara söz dizimsel bir üstünlük kazandırarak anlamda daha işler ifadeler ve daha güçlü eyleyiciler oluşturan tanımsız durum eki +n'nin de bunlardan şüphesiz köken itibarıyla farkı yoktur. Bugün ağızlardaki birbiriyle nöbetleşen +den ve +nen'li yapıların da belirtilen bu ek ile kullanımdaki formunu bulduğunu belirtmek gerekir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan ölçünlü dilden uzaklaşmış yapılar ile Türkçenin tarihî devirlerinden örneklenebilen kullanımların karşılaştırılarak oluşturulan bu yordamaların daha eski kullanımlar ve yapılar gün yüzüne çıktıkça bir yordamadan öteye kesin bilgiler ortaya koyacağı da açıktır.

4. Kaynakça

- AKAR, Ali (2013). *Muğla ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ALAN, Sümeyra (2019). Yenisey ve Kırgızistan Yazıtlarında Yönelme Hâl Eki Nöbetleşmesi. *Dil Araştırmaları*, 13/24: 123-130.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- BULAK, Şahap (2015). *Van Küresin Ağzı*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- BURAN, Ahmet (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BURAN, Ahmet (1997). *Keban Baskil Ağın ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BURAN, Ahmet (2008). *Makaleler*. Türkiye Çalışmaları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1931). *Abu Hayyan - Kitab al-İdrak li-Lisan al-Atrak*. İstanbul: Evfak Matbaası.

- CAFEROĞLU, Ahmet (1967). “Akhisar ve Cihanbeyli Ağızları”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 15, 1-38.
- ÇAĞATAY, Saadet Şakir (1943). “Uygurca ve Eski Osmanlıcada Instrumental -n”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1/3: 93-107.
- DEMİRCİ, Kerim (2007). Türkçede Hal Eki Nöbetleşmeleri Üzerine. *Karaman Dil-Kültür Sanat Dergisi*, 126-139.
- ERASLAN, Kemal (1999). “Çıkma Hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu”. *III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 381-385.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican. (1983). *Kars İli Ağızları*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *Divânı Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERDEM, Mevlüt (2015). Türk Dillerinde Belirtme-Yönelme Durum Eki Değişmesi: Bir Değerlendirme. *Türkbilgi*, 30, 167-186.
- EREN, M. Emin (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERGİN, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Dağıtım.
- ERTANE BAYDAR, Arzu Sema (2009). Kırım Tatar Türkçesi Edebî Dilinde Fiil-Tamlayıcı İlişisine Dair. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16/40: 25-35.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1978). *Erzurum İli Ağızları, C.II*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- GÜLENSOY, Tuncer (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLSEVİN, Cemil (2021). *Malatya İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLSEVİN, Gürer (2020). *Uşak İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜNAY, Esra Gülin (2008). *Adıyaman-Merkez, Kâhta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- İLKER, Ayşe (2017). *Manisa Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KABADAYI, Rukiye (2014). *Bayburt Demirözü İlçesi Ağzı: Cümle Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- KAHRAMAN, Tahir (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARAHAN, Leylâ (2012). “Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda “-n” Morfemi İle Ortaya Çıkan Varyantlaşma”. *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı* (Ed. Doç. Dr. Bülent Gül). 219-236.
- KARAHAN, Leylâ (2015). “Bir Hypercorrection (Aşırı Düzeltim) Örneği: Batı Anadolu Ağızlarında Ünlü Nöbetleşmesi”. *Alkış Bitigi. Kemal Eraslan Armağanı*. (Ed. Bülent Gül), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 59-66.
- KARAHAN, Leylâ (2016). “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eş Sesli(leşen) Ekler: {+DAN} Ayrılma ve Vasıta Hâli Eki”. *Türklük Biliminde Bir Ömür Prof. Dr. Toftiq Hacıyev Kitabı*. (Haz. Bilgehan Atsız Gökdağ ve Nazım Muradov). Ankara: Akçağ Yayınları, 315-322.
- KORKMAZ, Zeynep (1956). *Güney-Batı Anadolu Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KORKMAZ, Zeynep (1976) “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*. 23-24(1975-1976), 143-172.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). “Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonetik-Morfologie Bağlantısı”. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, II*, 222-231.
- KORKMAZ, Zeynep (2017). *Marzubân-Nâme Tercümesi - Destûr-ı Şâhi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KORKMAZ, Zeynep (2018). *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MUTLU, Hüseyin Kahraman (2022). *Balıkesir İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- OLCAY, Selahattin; ERCİLASUN, Ahmet Bican; ASLAN, Ensar (1998). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖNLER, Zafer (2010). “+(X)n Zarf Eki ve Kullanımı”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17/2: 143-155.
- ÖZÇELİK, Sadettin (1997). *Urfa Merkez Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- ÖZEK, Fatih; SAĞLAM, Bilgit (2016). “+Dan Çıkma Hâli Ekinin Vasıta ve Bulunma Hâli İşlevi Üzerine”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24/2: 13-18.
- ÖZKAN, Fatma (1997). *Osmaniye Tatar Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- PEKACAR, Tevfik (2003). *Suluova Ağzları*, Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- POPPE, Nicholas. (1925). “Türkisch-tschuwassische vergleichende Studien”. *İslamica, Volumen Secundum*. 409-427.
- POPPE, Nicholas (1987). *Introduction to Mongolian Comparative Studies*. Suomalais – Ugrilainen Seura.
- RÄSÄNEN, Martti. (1957). *Materialen zur Morphologie der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Societas Orientalis Fennica.
- SAĞIR, Mukim (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağzları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- SARICA, Bedri (2006). “Türkçe’de -E / -İ Durum Eklerinin Karışması Sorunu”. *İlmî Araştırmalar*, 22, 205-218.
- SEREBRENNİKOV, Boris. Aleksandroviç; GADJİEVA, Ninel. Zeynalova (2018). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri* (Çev. Tevfik Hacıyev ve Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- UĞURLU, Mustafa (2001). “Türk Lehçelerin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi”. *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*. (Yayıma Haz. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz). Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 197-206.
- ÜNAL, Muhammed Sami; BAYDAR, Turgut (2021). “Mu’înü’l Mürîd’de İsimden İsim Yapma Ekleri”. *Türkiyat Mecmuası*. 31, 177-217.
- ÜNAL, Orçun (2019). Türkçe Üçüncü Tekil Şahıs İyelik Ekinin ve Pronominal /N/ Sesinin Kökeni Üzerine. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 64, 47-69.
- YILDIZ, Osman (2021). *Isparta Merkez İlçe Ağzları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ZÜLFİKAR, Hamza (2021). *Bitlis Halk Ağzı ve Kültürü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.